

Norsk tegnspråk: helt norsk og veldig annerledes. Skisse av en ny beskrivelsesmodell for norsk tegnspråk

Av *Sonja Erlenkamp*

Artikkelen gir en kort presentasjon av en beskrivelsesmodell for norsk tegnspråk som har blitt utviklet det siste tiåret. Modellen tar utgangspunkt i at norsk tegnspråk gjør bruk av to ulike meningsdanningsmekanismer som i talespråklig kommunikasjon er fordelt på to kanaler: den oral-auditiv kanalen og den gestuell-visuelle kanalen. Modellen er basert på antakelsen at disse to mekanismene danner grunnlaget for den språklige strukturen i norsk tegnspråk og at de interagerer i et komplekst samspill hvor de ivaretar hver sin funksjon.

1 Innledning

Et av de store spørsmålene som har ledsaget tegnspråkforskningen siden den begynte for fullt med William C. Stokoes arbeid på 1960-tallet, er om det finnes en modalitetseffekt, dvs. om tegnspråk og talespråk har ulik struktur fordi de gjør bruk av ulike modaliteter (visuelt versus auditivt), eller om modaliteten ikke har noen effekt på språkstrukturen. I hovedsak har forskere brukt én av de to følgende hypoteser:

- Talespråk og tegnspråk er forskjellige fordi de bruker forskjellige modaliteter.
- Talespråk og tegnspråk er like fordi de har til felles at de er språk.

I det følgende vil det kort bli gjort rede for hvordan disse hypotesene har blitt til en motsetning som er del av den daglige debatten innenfor tegnspråkforskningen. Videre presenteres en skisse av en modell som forener begge standpunktene i debatten. Modellen, som presenteres grundigere i Erlenkamp (under forberedelse), er basert på forskning som støtter opp under antakelsen om at norsk tegnspråk er basert på to forskjellige men-

ingsdanningsmekanismer som matcher hver sin hypotese av de ovennevnte. Dermed kan begge hypotesene være korrekte for norsk tegnspråk (NTS).

2 Et historisk tilbakeblikk: da tegnspråkvitenskapen måtte lære seg å se

Blant dem som støtter den første hypotesen, er det noen som anser tegnspråk som et ikke fullverdig språk, fordi det er forskjellig fra talespråk, mens andre anser tegnspråk som fullverdige språk uavhengig av modalitetsforskjellen. Den første holdningen var mest utbredt før Stokoes analyse av amerikansk tegnspråk som fullverdig språk (Stokoe 1960). Blant de som mente at tegnspråk ikke er språk fordi tegnspråk ikke har de samme egenkapene som talespråk, finner vi kjente navn som Aristoteles (nevnt i Groce 1985) og Bloomfield (1933). Den andre holdningen finner man mest igjen hos dagens tegnspråkforskere, deriblant språkvitere som Liddell (2003), Sallandre & Cuxac (2002), Vermeerbergen (2006) og Erlenkamp (2009).

Samtidig som Stokoe (1960) argumenterte for anerkjennelsen av amerikansk tegnspråk som naturlig og fullverdig språk, hadde Hockett (1960) publisert sine 13 velkjente kriterier for definisjon og identifikasjon av naturlige språk. Allerede det første kriteriet, som sier at språk er basert på vokalauditiv kommunikasjon, utelukker tegnspråk. Som en konsekvens satt tegnspråkforskerne igjen med bevisbyrden for at tegnspråkene er like fullverdige språk som talespråkene. Dette førte til at den første fasen av språkvitenskapelig tegnspråkforskning ble preget av at det var nødvendig å bevise hovedhypotesen om at tegnspråkene er språk. Argumentasjonen var at tegnspråk prinsipielt er lik talespråk på tross av modalitetsforskjellen som ble ansett for kun å være overfladisk.

Dermed var tegnspråkforskningen nærmest tvunget til å ”se kun med det ene øyet”, nemlig å fokusere mest av alt på det som kunne identifiseres og beskrives som likhetstrekk mellom tegnspråkene og talespråkene. Fokus ble spesielt rettet mot dualiteten og kompleksiteten som man antok utgjorde et naturlig språkssystem. Forskningsspørsmålet som mer eller mindre gjennomgående preget den tidlige tegnspråkforskningen var: Hvor talespråklig er tegnspråk?

Antakelsen om at en eventuell modalitetseffekt kun var av betydning for overflatestrukturen i tegnspråk, har ført til beskrivelser som blant annet uttrykte at tegnspråk har et leksikalisert tegnforråd, dualitet i oppbyggingsmønsteret av språklige symboler (tilsvarende fonologi og morfologi i tale-

språk), produktivitet i form av derivativ morfologi, sammensatte tegn og lån av tegn og syntaktiske strukturer som tilsvarer det som var kjent fra talespråk, som eksempelvis ordklasser og setningsstrukturer. Videre viser undersøkelser fra denne tiden at tegnspråkutvikling følger de samme fasene som talespråkutvikling, og at også den språklige aktiviteten forbundet med tegnspråk er å finne i venstre hjernehalvdel (for et overblikk se Meier 2002).

Disse funnene er nå anerkjent og brukes som et beskrivelsesgrunnlag for de fleste dokumenterte tegnspråk. Imidlertid har en gruppe forskere de siste 15 årene begynt å se nærmere på andre aspekter ved tegnspråk, dette mest ut fra en antakelse om at den tidlige beskrivelsen av tegnspråk ikke klarte å fange hele bildet. Denne gruppen forskere har mest av alt fokusert på aspekter ved tegnspråk som tydelig er preget av at tegnspråk er visuelle språk og ikke uten videre lar seg beskrive kun ved hjelp av talespråklige forklaringsmodeller. I denne gruppen forskere finner vi blant andre Liddell (2003), Sallandre & Cuxac (2002) og Erlenkamp (2009), se også Erlenkamp, Selvik og Amundsen & Halvorsen i denne utgivelsen, men kjernen av denne forskningen går tilbake til så tidlige arbeider som Mandel (1977).

Med fokuset på de strukturene i et tegnspråk som synes å vise en modalitetseffekt, står man i fare for å lukke det øyet man har sett med så langt, for kun å åpne det andre. I prinsippet er man da like langt, siden man fremdeles ser ut fra bare ett perspektiv.

Det er derfor viktig ikke å forkaste kunnskapen om tegnspråk som har blitt bygget opp i løpet av 50, år og som forklarer likheter mellom tegnspråk og talespråk, samtidig som det er viktig å være åpen for at tegnspråk og talespråk er ulike på noen punkter, nettopp fordi de gjør bruk av ulike modaliteter. Denne modalitetsforskjellen kan være dypere forankret i språkstrukturen enn bare som et overflatefenomen, uten at dette betyr at tegnspråk ikke er fullverdige språk.

3 En ny språkmodell for (norsk) tegnspråk: Vi prøver å se med begge øyne

I det følgende opereres det med følgende premisser for språkmodellen som skisseres:

1. Tegnspråk er lik talespråk, fordi de er språk.
2. Tegnspråk er ulik talespråk fordi de fungerer effektivt i en annen modalitet.

Hovedhypotesen for en modell for meningsdanning i (norsk) tegnspråk er som følger:

- Tegnspråk er basert på to forskjellige mekanismer for meningsdanning.

Det teoretiske rammeverket som legges til grunn for utviklingen av språkmodellen, er en kombinasjon av kognitiv-lingvistiske teorier, deriblant først og fremst *conceptual blending theory* som utviklet for talespråk (Fauconnier 1985, Fauconnier & Turner 2002, Fauconnier 1997) og dens videreutvikling for tegnspråk (Liddell 2003, Wilcox 2004, se også Selvik og Erlenkamp denne utgivelsen), *radical construction grammar* (Croft 2001) og *cognitive grammar* (Langacker 2000) med typologiske språkteorier (Comrie 1981, Dryer 2006 og Palmer 1994).

Tidligere forskning på ulike tegnspråk viser strukturer som bygger opp under hypotesen om to meningsdanningsmekanismer, eksempelvis analyser gjort av Cuxac & Sallandre (2002) for fransk tegnspråk, Liddell (2003) for amerikansk tegnspråk og Erlenkamp (2009 og denne utgivelsen) for norsk tegnspråk.

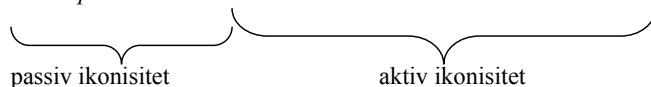
Forskjellen mellom de to postulerede meningsdanningsmekanismene kan i enkle trekk beskrives på følgende måte:

1. Med *passiv ikonisitet* betegner jeg meningsdanningsmekanismen i NTS som ligner på mekanismer vi kjenner fra talespråk, slik som¹
 - dualitet i oppbyggingen
 - etablerte leksemer
 - bruk av syntaktiske konstruksjoner, som ordstilling, for å markere grammatiske relasjoner
 - morfologiske modifikasjoner
2. Med *aktiv ikonisitet* betegner jeg meningsdanningsmekanismen i NTS som ligner på mekanismer vi kjenner blant annet fra gestuell kommunikasjon, og som er basert på kognitiv ikonisitet (Wilcox 2004 og Erlenkamp 2009), deriblant finner vi:
 - konvensjonalisert avbildning som hovedmekanisme
 - ikoniske tegn som er bygget på kognitive prinsipper
→ forskjellige ikoniske tegnklasser og konstruksjoner
 - tegnstilling avhengig av konstruksjon og verbklasse som fører til andre grammatiske relasjoner enn subjekt og objekt²

Begge mekanismene går hånd i hånd; det er vanlig å finne begge mekanismer til og med i samme ytring i NTS:

JENTE SPISE KAKE deskriptor:rund.objekt manipulator:spise

Jenta spiser kake.

Aktiv og passiv ikonisitet inntar ulike funksjoner i denne setningen, som er et typisk eksempel på bruk av begge mekanismer i norsk tegnspråk. Passiv ikonisitet, som gjør bruk av faste, leksikaliserte tegn, står for referansebygging (i dette tilfellet at ytringen handler om en jente og en kake som spises) og leverer kontekstrammen for aktiv ikonisitet som viser ikonisk hvordan noe håndteres, i dette tilfellet hvordan kaken plukkes opp og tygges. I andre tilfeller kan aktiv ikonisitet vise hvordan noe ser ut, eller hvordan et objekt beveger seg i rommet, til og med hvilke personlige holdninger referenter har. Mens passiv ikonisitet i alle fall delvis kan beskrives gjennom talespråklige modeller for strukturer og meningsdanning, gjør aktiv ikonisitet bruk av en visuell meningsdanningsmekanisme som kort beskrives i neste avsnitt. Denne formen for meningsdanning ligner mer på gestuell kommunikasjon, men er mye mer kompleks og grammatikalisert enn bruk av talespråklige gester (Erlenkamp 2009). Det kreves derfor en teoretisk tilnærming som er i stand til å forklare denne meningsdanningsmekanismen på en tilfredsstillende måte.

4 Meningsdanningsmekanismen basert på aktiv ikonisitet

Aktiv ikonisitet er vanskelig – om ikke umulig – å forklare tilfredsstillende basert på en fonologisk/morfologisk beskrivelse, fordi de involverte strukturer gjør bruk av tegnrommet basert på kognitiv ikonisitet (Taub 2001, Wilcox 2004, Erlenkamp 2009) for å gjøre noe som ikke er til stede i ytringssituasjonen, mentalt synlig.³ Dette medfører at de språklige strukturene i aktivt ikoniske konstruksjoner ofte ikke er tilstrekkelige for å dekode de mentale forestillingene hos avsenderen. Konteksten og bruk av passiv ikonisitet er med på å sikre at tolkingen av aktiv ikonisitet fører til de mentale forestillingene som tegnspråkbrukeren ønsker å trigge (Erlenkamp 2009).

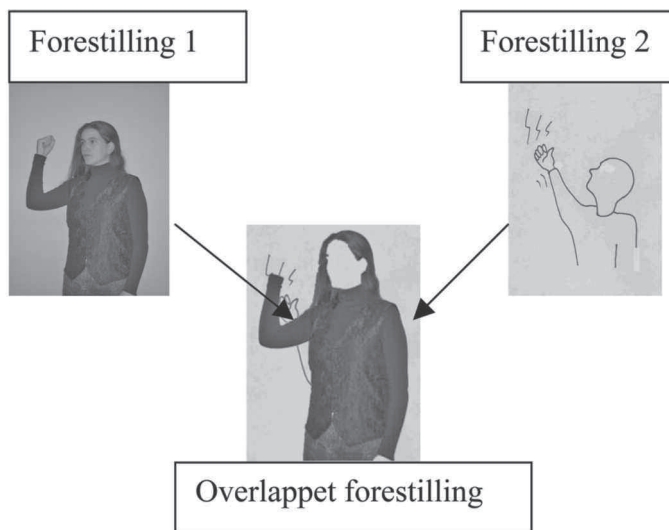
Aktiv ikonisitet er basert på mentale overlappingsprosesser mellom to ulike forestillinger, hvorav den ene er basert på det som er synlig i ytrings-

situasjonen, mens den andre er basert på det som skal uttrykkes (Liddell 2003, Selvik denne utgivelsen og Erlenkamp 2009). Denne overlappingen mellom en forestilling av kroppsdel og en annen forestilling danner grunnlaget for ikonisk meningsdanning. Vi kan skille mellom tre ulike typer overlappinger:

- a. fullstendig overlapping
- b. delvis overlapping
- c. virtuell overlapping

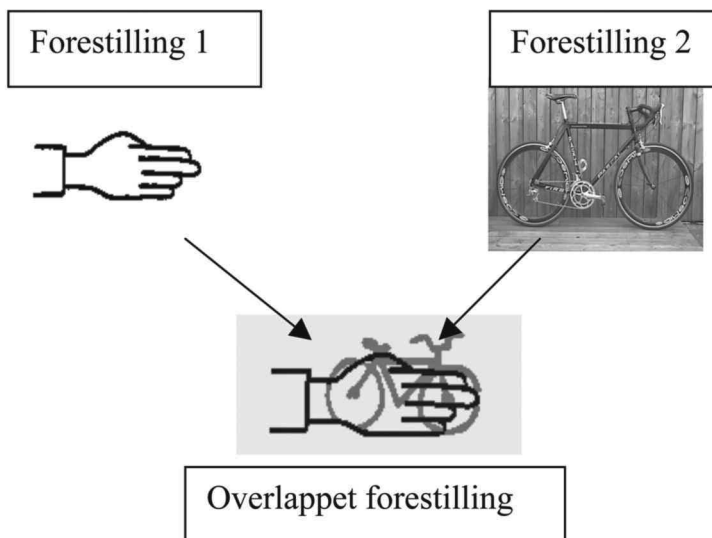
Disse overlappingstypene, som man for øvrig også finner igjen i ikoniske gester i norsk, kan beskrives på følgende måte (Erlenkamp 2009):

Fullstendig overlapping er basert på stor likhet mellom elementer i ytringssituasjonen og elementer fra forestillingen som disse skal overlappes med. Forestillingen om en hånd skal for eksempel overlappes med forestillingen om en annen hånd (se illustrasjon 1 nedenfor), eller forestillingen om en penn med forestillingen om en annen penn.

Illustrasjon 1: Fullstendig overlapping⁴

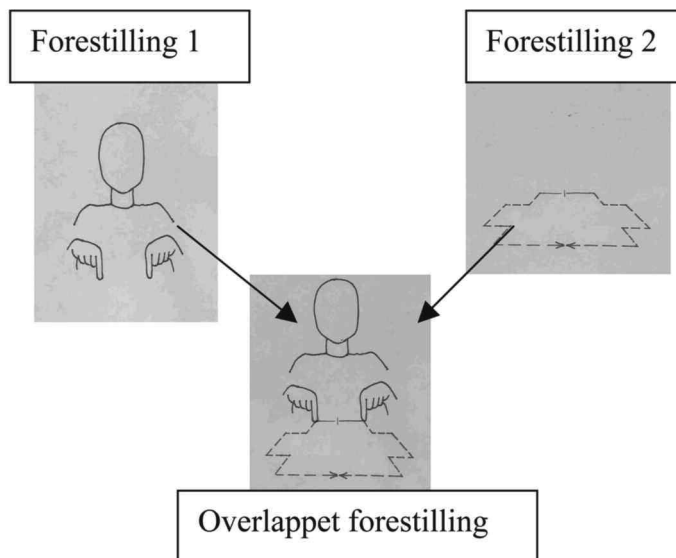
Delvis overlapping er basert på en relativt stor grad av skjematisering fordi det kun er noen få likhetstrekk mellom elementer i ytringssituasjonen og elementer fra forestillingen. Forestillingen om en hånd skal for eksempel overlappes med forestillingen om en sykkel (se illustrasjon 2 nedenfor), forestillingen om en finger med forestillingen om en person eller forestillingen om en arm med forestillingen om et tre.

Illustrasjon 2: Delvis overlapping

Virtuell overlapping er basert på en prosess som kalles *mental scanning*. Overlappingen finner sted mellom strukturer som tegnspråkbrukerens kroppsdeler – som oftest hendene – ”tegner” i luften foran seg, og elementer fra forestillingen som disse skal overlappes med. Forestillingen om en distanse mellom to hender skal for eksempel overlappes med forestillingen om størrelsen på en fisk, eller forestillingen om et tegnet omriss skal overlappes med en forestilling om omrisset til et rom (se illustrasjon 3 nedenfor).

Disse overlappingstypene danner grunnlaget for ulike ikoniske tegnklasser som manipulatorer (basert på en kombinasjon av fullstendig overlapping for armen og virtuell overlapping for en gjenstand som armen interagerer med), substitutorer (basert på delvis overlapping på deler av armen, hånden eller til og med hodet som står for en referent) og de-

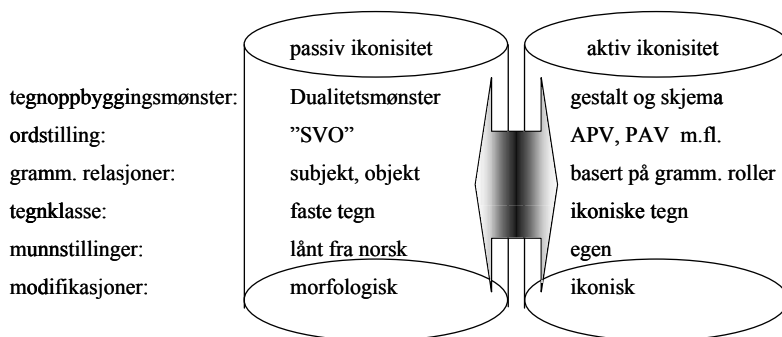

Illustrasjon 3: Virtuell overlapping

skriptorer (basert på virtuell overlapping som brukes for å referere til utseendet, formen og materialet til objekter), men også for konstruksjoner som rolleovertakelse som er basert på en fullstendig overlapping for hele overkroppen (for en detaljert beskrivelse av konstruksjonene se Erlenkamp 2009).

5 Samspillet mellom aktiv og passiv ikonisitet

Aktiv og passiv ikonisitet innehar ulike funksjoner i tegnspråklige tekster som utfyller hverandre. Mens passiv ikonisitet ofte setter referanserammen, beskriver aktiv ikonisitet hendelser og nyere informasjon. Modellen som er skissert her, bygger derfor på metaforen at de to meningsdanningsmekanismene i norsk tegnspråk (og muligens andre tegnspråk) danner to søyler i det norske tegnspråkets struktur som interagerer med hverandre i et komplekst samspill styrt av blant annet nonmanuelle markører som blick og nikk. Søylenes kan forenklet fremstilles som i illustrasjon 4:

Illustrasjon 4: Passiv og aktiv ikonisitet som to søyler innenfor samme språk

6 Oppsummering

I denne artikkelen er det skissert en ny modell for norsk tegnspråk basert på det som i utgangspunktet er to diametralt ulike syn: på den ene siden antagelsen om at tegnspråk er delvis lik talespråk fordi begge i utgangspunktet er naturlige språkssystemer, på den andre siden forventningen om at bruken av to ulike modaliteter leder til grunnleggende strukturelle forskjeller.

Modellen som er foreslått, forener begge syn ved å fange opp to ulike meningsdanningsmekanismer i norsk tegnspråk. Begge mekanismer finner vi i prinsippet også igjen i spontant talespråk, men da i to ulike kanaler: den orale produksjonen av tale og den gestuelle produksjonen av visuelle gester. I norsk tegnspråk og trolig også i andre tegnspråk brukes disse to mekanismene innenfor samme modalitet, nemlig den visuelle. Mekanismene har utviklet seg til to ulike prinsipper for oppbygging av konstruksjoner som danner et komplekst, for en stor del grammatikalisert, system av konstruksjoner.

Denne modellen er fremdeles under utvikling, og det er behov for videre forskning for å få bekreftet eller avkreftet hovedhypotesen. Undersøkelsene så langt (Erlenkamp under forberedelse) viser at skillet mellom aktiv og passiv ikonisitet ser ut til å kunne bekreftes for leddstillingen i NTS (se Erlenkamp denne utgivelsen), munnstillinger, tegnklasser (Erlenkamp 2009), grammatiske roller og relasjoner samt den generelle oppbyggings- og dekodningsmekanismen for tegn.

Noter

1. Jeg bruker uttrykket *passiv ikonisitet* basert på observasjonen at mange etablerte leksemer og tegnspråklige strukturer har utviklet seg fra å være tegn og strukturer med høy aktiv ikonisitet til å være faste, leksikaliserte tegn og grammatikaliserte strukturer som i sin fortolkning ikke lenger avhenger av det fremdeles til dels transparente opphavet sitt.
2. Istedenfor forkortelsene S og O for subjekt og objekt brukes derfor forkortelsene A og P for de grammatiske rollene Agens og Patiens i det følgende der det er andre grammatiske relasjoner enn subjekt og objekt (Comrie 1981).
3. Uttrykket *tegnrommet* er en fagterm innenfor tegnspråklingsvistikken og betegner rommet foran tegnspråkbrukeren der de manuelle delene av tegnet blir utført. For en mer detaljert beskrivelse se Raanes i denne utgivelsen.
4. Tegninger: Georg Bjerkli; foto: Frank Becker.

Referanser

- Bloomfield, Leonard 1933: *Language*. New York: Holt.
- Comrie, Bernard 1981: *Language universals and linguistic typology: syntax and morphology*. Oxford: Blackwell.
- Croft, William 2001: *Radical Construction Grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryer, Matthew 2006: Word order. Shopen, Timothy (red.): *Clause Structure, Language Typology and Syntactic Description*, vol. 1. 2. utg. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erlenkamp, Sonja 2009: Gesture verbs – cognitive-visual mechanisms of "classifier verbs" in Norwegian Sign Language. *CogniTextes*, 2009: 3, <http://cognitextes.revues.org/index250.html>
- Erlenkamp, Sonja under forberedelse: *Meaning at hand – mechanisms of meaning construction in Signed Language*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Fauconnier, Gilles 1985: *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: MIT Press.
- Fauconnier, Gilles 1997: *Mappings in Thought and Language*. New York: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles & Mark Turner 2002: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Groce, Nor E. 1985: *Everyone here spoke sign language: hereditary deafness on Martha's Vineyard*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hockett, Charles F. 1960: The origin of speech. *Scientific American* 203, 88–96.
- Langacker, Ronald W. 2000. *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New

- York: Mouton de Gruyter.
- Liddell, Scott K. 2003: *Grammar, gesture and meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandel, Mark A. 1977: Iconic devices in American Sign Language. Friedman, Lynn. A. (red): *On the other hand: New perspectives on American Sign Language*. New York: Academic Press, 57–107.
- Meier, Richard P. 2002: Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. Meier, Richard P., Kearsy Cormier & David Quinto-Pozos (red): *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–25.
- Palmer, Frank R. 1994: *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sallandre, Mariann & Christian Cuxac 2002: Iconicity in sign language: a theoretical and methodological point of view. Wachsmuth, Ipke & Timo Sowa (red.), *Gesture and sign language in human-computer interaction: International Gesture Workshop, GW 2001, London, UK, April 18–20, 2001: revised papers*. Berlin: Springer, 173–180.
- Stokoe, William C. 1960: *Sign language structure: an outline of the visual communication system of the American deaf*. Studies in linguistics: Occasional papers 8. Buffalo: Dept. of Anthropology and Linguistics, University of Buffalo.
- Taub, Sarah F. 2001: *Language from the body: iconicity and metaphor in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vermeerbergen, Myriam 2006: Past and current trends in sign language research. *Language and Communication* 26, 168–192.
- Wilcox, Sherman 2004: Cognitive iconicity: Conceptual spaces, meaning, and gesture in signed languages. *Cognitive Linguistics* 15, 119–147.

Summary

This paper gives a brief description of a model for Norwegian Sign Language developed through the past decade. The model is based on the assumption that Norwegian Sign Language makes use of two different mechanisms for meaning construction, which in spoken language communication occur in two different channels: the vocal-auditive channel and the gestual-visual channel. Furthermore the model suggests that these two mechanisms constitute the base of Norwegian Sign Language structure and

that they interact in a complex interplay where both mechanisms have their own specific functions.

Sonja Erlenkamp

Høgskolen i Sør-Trøndelag

Avdeling for lærer- og tolkeutdanning

NO-7004 Trondheim

sonja.erlenkamp@hist.no